

DÖDA PERSONERS SÄLLSKAP



REFLEXION (II)

Alexander Andreeff

Joakim Goldhahn, Åsa Larsson och Nanouschka Myrberg tar upp den för oss arkeologer centrala frågan om relationen mellan människa och ting. De diskuterar om deponeringar av benmaterial och föremål är en manifestation av den döde individen eller det efterlevande kollektivet. De frågar sig vad sammansättningar av olika fynd av skelettdelar och föremål kan representera. Specifikt diskuterar de deponeringar av människoben, ädelmetaller och andra artefakter. Alla tre har en social utgångspunkt i sina studier av respektive material. De intresserar sig i första hand för den sociala dimensionen av ting och kroppar, det som under senare år har förståtts som materialitet.

Den döda kroppen

Joakim Goldhahn problematiserar både nutidens och det förgångnas förhållande till döden. Döden är livets ultimata ”rite de passage”. Han argumenterar för att en ny identitet skapas genom både födelse och död. Han menar att liknande känslor rörs upp av de båda tillstånden eller händelserna. Döden som är frånvaro av liv upplevs som en paradox, vilket skapar mening med sin frånvaro och gör att vi känslomässigt öppnar oss. Det som finns kvar av den levande individen är en död kropp. Denna kropp kan uppfattas som en länk mellan liv och död, och på eskatologiskt plan som en länk mellan himmel och jord. Goldhahn poängterar att döden drabbar de efterlevande och det är de som lämnas kvar som har att hantera döden. Döda människor bygger inga monument och det vi arkeologer studerar är spår av de efterlevandes handlingar kring de dödas kroppar. Han anser att de efterlevande använder de döda för att skapa och konstruera föreställningar om livet.

Traditionella arkeologiska utsagor har ofta handlat om att rekonstruera den döde individens liv med hjälp av osteologiska analyser och tolkningar av gravgåvor. Det har ofta blivit berättelser om en enskild individ. Goldhahn ifrågasätter om det går att studera individen i förhistorien och om det verkligen är individen som representeras i graven. Kanske skapas en ny individ genom dödsritualen och den gamla sociala identiteten överges. I och med döden blir det möjligt att skapa en ny social person. Manipulerandet av den döda kroppen genom gravritualer utgör ett sätt för de efterlevande att hantera det trauma som uppstått. Det ger även en möjlighet att

skapa ett nytt socialt sammanhang både mellan de döda och levande och inte minst inom den grupp som utgörs av de efterlevande.

Goldhahn redovisar olika tolkningsstrategier för skilda begravningskontexter. Exempel på fall nämns där man påträffat benmaterial från flera individer i en och samma grav. I konventionella tolkningar lyfter man ofta fram endast en av individerna, den individ som uppfattas tillhöra huvudbegravningen. Grunden för vilken individ som tolkas som den primära brukar vanligen vara att dennes skelett uppfattas vara centralt placerat i gravanläggningen och att skelettet är förhållandevis fullständigt bevarat. Goldhahn framhåller att detta är ett objektifierande av de individer som tolkats tillhöra de sekundära begravningarna. Ofta uppfattas dessa individer som lägre i status, och till och med som offrade slavar. Han exemplifierar genom att lyfta fram en av de berömda danska ekkistgravarna: Egtvedflickan. Förutom den välbevarade kroppen av ung kvinna, påträffades i graven benen från ett barn. Han ifrågasätter vems grav det var primärt. I litteraturen omnämns barnet sällan eller aldrig. Goldhahn föreslår att det lika gärna kan ha varit barnet som var den centrala individen. Här påtalas att framhållandet av kvinnan i detta fall är en förenkling och att vi ofta i våra tolkningar värjer oss ifrån gravnedläggelsearnas komplexitet. Fokuseringen på en individ kan dölja det faktum att flera individer kanske tillsammans kan ha utgjort en ny social person.

Den delade kroppen

När vi talar om människoben tänker vi vanligtvis på dessa som kommande från gravar. Men fynd av människoben, både enstaka och samlade i depositioner, i vad som kan tolkas som icke primär gravkontext är ett fenomen känt från förhistoriska material från paleolitikum till och med yngre järnålder. Även från undersökningar av lämningar från historisk tid är sådana fynd inte okända. Naturligtvis har den eventuellt bakomliggande meningen med dessa deponeringar varit diversifierat och beroende av sin särskilda samhällskontext. Med hänsyn till ett så långt tidsperspektiv kan en enda förklaringsmodell inte anges för ett i tid och rum så spritt fenomen. Många av fynden påträffas i vad som slentrianmässigt har hänförts till avfalls eller boplatslager. Åsa Larsson tar i sin forskning särskilt upp människoben under den mellan-neolitiska gropkeramiska kulturen på Gotland. Gropkeramiska fyndplatser kännetecknas ofta av en förekomst av människoben blandade med djurben och en oklar uppdelning och avgränsning mellan anläggningar som kan tolkas som avfallslager, boplatslager och gravplatser.

Larsson ifrågasätter synen på det arkeologiskt frampreparerade skelettet. Vi kan föreställa oss hur skelettet ligger rent och prydligt tilltalande på steril sandig

mark. Utsatt för en arkeologisk ”total body make over”. Välartikulerat, borstat och förädlad vilar de mänskliga lämningarna. Borta är hud, muskler, kött, sjukdom och sår, borta är lukten av lik, som om själva döden är bortsopad. Larsson framhåller att skelettdelarna skall ses som något mer än rekvisita för våra tolkningar, som något konkret som hanteras och används på olika sätt. Kropparna är inte orörda, de är fragmenterade och många delar saknas. En del ben är brända och andra är obrända. En del saknar kranium, ibland saknas delar av extremiteter och andra kan ha fått tänderna utslagna. Detta medvetna lemlästade av de döende, döda eller sedan länge döda – beroende av tolkningsmodell eller vår egen morbida fantasi – tvingar oss att se andra bilder vilka inte är lika prydliga och kliniska. Kropparna är modifierade, skelletterade, delar är utplockade och utflyttade. Det framstår i våra ögon som ett slags absurt förhistoriskt plockepinn eller rester efter kannibalistiska excesser för det tidiga 1900-talets forskare.

Larsson ser kroppen som dynamisk, bestående av skelett, senor, muskler och hud. Den är föränderlig, växer och åldras. Denna dynamik slutar inte i och med döden utan lämningarna påverkas av de efterlevandes manipulationer och andra tafonomiska processer. I olika exempel visas att olika delar av skelettet påträffas i skilda fyndkontexter. Kokgropar ser ut att vara relaterade till kraniefragment. Långa rörben är associerade med dödshus. I andra anläggningar påträffas blandade delar med en övervikt av stycken från kranier. Är det ett mönster vi ser på de gropkeramiska fyndplatserna eller är det unika fall? Är människorna begravda, deponerade eller spridda?

Larsson överväger möjligheten att det inte existerade en skarp konceptuell skiljelinje mellan människa och djur under förhistorisk tid. Djurben påträffas vid många platser invid människoben eller blandade med dem. Särskilt hundben hittas ofta i samband med skelettrester efter människa. Det är möjligt att de förhistoriska människorna delade in levande varelser i för oss främmande kategorier. Hon föreslår att det under mellanepolitikum fanns en speciell relation mellan människa, hund och säl. Hunden kanske sågs som en intermediär varelse mellan människa och djur. I denna ekvation för även Larsson in föremål. Det verkar vara möjligt att ersätta människoben med föremål och djurben under den av henne studerade tidsperioden. Hon föreslår att man har använt människoben i magring vid tillverkning av keramikkräsl. Metaforiskt är kanske kärlet att betrakta som en ny kropp. Radikalt menar hon att det inte fanns en större konceptuell skillnad mellan människa, djur eller föremål. De kunde vara ömsesidigt utbytbara både konkret och metafysiskt.

Den representerade kroppen

Nanouschka Myrberg diskuterar vikingatida och tidiga medeltida ädelmetalldepåer, och mer specifikt de gotländska s.k. silverskatterna. Hon menar att det finns olika sätt att symboliskt begrava de döda och föreslår att metalldepåerna kan jämföras med gravar. Det är möjligt att dessa depåer symboliskt ersätter traditionella gravnedläggelser, framförallt när det ”saknas” gravar i det arkeologiska materialet under vissa perioder. Skatterna skulle då kunna vara uttryck för en gravmetaforik. Hon refererar till en passage i Heimskringla där det sägs att de döda får med sig det som läggs på gravbålet och vad de själva gömt i jorden. Även i uppteckningar av folklöre finns sägner om skatter som liknar dem som kretsar kring gravar och gravhögar.

Myrberg konstaterar att det finns medvetna kompositioner i form av kombinationer av föremål i ädelmetalldepåerna. Vissa föremålskategorier återkommer, andra är mer sällan förekommande och vissa är aldrig representerade. Hon visar övertygande att metalldepåerna har ett gravlikt innehåll i hur de är strukturerade. Det finns likheter i deponeringskontexten mellan depåer och gravar framförallt vad avser uppsättningar av smycken. Skatterna påträffas även ofta i gravlika fyndkontexter såsom under stenar och i rösen. Ibland påträffas depåerna i gravlika kärl och Myrberg föreslår att lerkrukor motsvarar gravurnor, träaskar motsvarar likkistor och att linneklutar motsvarar liksvepningar.

Myrberg tycker sig se en fast komposition som har sin motsvarighet i framförallt kvinnogravar och i synnerhet kan hängen associeras till den kvinnliga sfären. Hon kan även identifiera manligt associerade föremål. Materialet i form av smycken och hängen är mer slitet och använt än mynten som inte verkar ha cirkulerat lika länge innan deponering. Smyckena har troligtvis ärvts från generation till generation, men till slut bryts kedjan och cirkeln sluts. Den naturliga frågan blir då varför de deponeras vid en viss tidpunkt? Myrberg tolkar varje depå som ett ”event” - en händelse och föreslår att depåerna är ett uttryck för individer och deras identitet. Man kan fråga sig vems identitet som uttrycks genom sammansättningen av dessa olika föremål. Kanske den önskade identitet som man vill framhäva för den döde eller de efterlevande. Myrberg föreslår att depåerna kan ses som ett led i att skapa en förfader. Måhända delades arvet mellan de döda och de levande genom ett socialt kontrakt där fokus låg på de efterlevande.

Avslut

I denna reflektion har jag endast lyft fram några av de teman som respektive författare valt att ta upp i sina föredrag. Goldhahns analys av arkeologins och våra förfäders hanterande av döden och den döda kroppen, både materiellt eller ideologiskt,

visar på betydelsen av att revidera traditionella förklaringsmodeller. Genom sina studier demonstrerar Larsson att skillnaden är liten i fyndsammansättningen på vad som tidigare har tolkats som gravplatser, boplatser och avfallslager. Den indelning vi gör efter primär funktion eller aktivitet på en plats är därmed felaktig. Vid alla dessa platser påträffas delar av människa, djur och skilda föremål i olika kombinationer vilka är konceptuellt utbytbara. Även Myrbergs radikala nytolkning av ädelmetalldepåerna visar att föremål såsom smycken och hängen kan ersätta och representera döda personer eller grupper. De schablonartade kategoriseringar vi slentrianmässigt gör inom arkeologin måste ifrågasättas och problematiseras. De förespråkar pluralistiska, kontextuella och sociala tolkningar. De tre författarna trampar upp nya spår inom sina respektive forskningsfält och visar att nytolkningar av "gamla" material låter sig göras med mycket fruktbara resultat.

Alla tre författarna problematiserar individbegreppet och lyfter fram att gravskick och gravföremål främst manifesterar det efterlevandes identitet eller kanske snarare de efterlevandes sociala persona. Eller som Goldhahn uttrycker det "döda människor bygger inga monument". Begreppet identitet är problematiskt att använda sig av vid tolkningar av ett förhistoriskt material. Vi kan sällan diskutera en specifik individs identitet utan möjligtvis olika gruppers identiteter, men detta medför en risk att vi misstolkar arkeologiska fyndkategorier som representativa och särskiljande för olika grupper. En följd av detta är att vi behöver fördjupad diskussion om representativitet. Jag vill framhålla ett synsätt där tingen inte bara skall uppfattas som representationer för något, utan tingen har sin egen verklighet och betydelse. Vi är fokuserade på vad ett objekt representerar och ser därigenom förbi den materiella verklighetens mångtydighet. Vi kan vara övertygade om att människorna i vårt förflutna hade andra för oss främmande indelningar av platser, levande varelser och döda ting.

Tack

Stort tack till Susanne Thedéen och Elisabeth Arwill Nordbladh för korrekturläsning och goda råd vid författandet av denna reflektion. Stort tack även till medlemmarna i Postdoctoral Archaeological Group vid Stockholms universitet för inbjudan till att delta i seminariet och att skriva i föreliggande publikation.

Denna reflektion utgår från de muntliga föredrag som Joakim Goldhahn, Åsa Larsson och Nanouschka Myrberg presenterade under seminariet "Döda personers sällskap: Gravmaterialens identiteter och kulturella uttryck" (2008-12-03) och ej från de i volymen föreliggande texterna.

DÖDA PERSONERS SÄLLSKAP

Gravmaterialens identiteter och kulturella uttryck

Gravar har alltid intresserat arkeologer. Men vad är det vi ser i en grav? De sista spåren av någon som en gång var – eller har begravningen skapat en ny person? Och är det bara levande varelser som kan dö och begravas? I denna volym möts gamla material och nya idéer. I fokus står inte bara de gravlagda utan även deras sällskap i form av föremål och efterlevande. Vilken roll spelade dessa?

Dessa och andra frågor diskuteras här med exempel från stenålder till nutid. Välkommen till *Döda Personers Sällskap!*

ON THE THRESHOLD

Burial Archaeology in the Twenty-first Century

Graves have always been important to archaeology. But what are we met with in a grave? The traces of someone who once was - or has the burial created a new person? Can only the living die and be buried? In this volume old material encounters new perspectives. The focus is not just on the deceased, but also on accompanying artefacts, animals and the survivors. What roles did they play?

Here, these and other questions are discussed, with examples from the Stone Age to the present. Reconsider how society deals with death and burial, join us *On the Threshold!*



Stockholm
University

ISSN 0349-4128
ISBN 978-91-978257-0-2